

ВІКТОР ЗАРУБА

ПОЛОВИЦЯ ПОЛОВЕЦЬКИХ СТЕПІВ

*Життя та наукова праця
Мар'яна Дубецького
у Придніпров'ї впродовж
1874–1880 рр.*

Дніпро | ЛІРА | 2023

УДК 929(438)”18”

З-35

Заруба В. М.

З-35 Половиця половецьких степів. Життя та наукова праця Мар'яна Дубецького у Придніпров'ї впродовж 1874–1880 рр. Дніпро: ЛІРА, 2023. 192 с.; іл.

Пропоноване читачам дослідження присвячене вивченню життя та наукової праці відомого польського громадського діяча, історика, літературознавця та есеїста Мар'яна (Маріяна) Кароля Дубецького (1838–1926) у Придніпров'ї впродовж 1874–1880 рр. Наведено відомості про його участь у подіях історії України та проаналізовано залишену наукову спадщину, написану в нашому краї. Видання широко ілюстроване світлинами. Для оформлення обкладинки використано літографію «Губернське місто Катеринослав у середині XIX ст.», узятую з відкритих джерел. Зміст книжки зацікавить істориків, краєзнавців, працівників архівних установ, бібліотек та музеїв.

УДК 929(438)”18”

*Минуле ніколи не буває мертвим.
Воно навіть ще не пройшло.*

Вільям Фолкнер

ISBN 978-966-981-805-8

© Заруба В. М., 2023

© ЛІРА, 2023

ПЕРЕДМОВА

Історіографічна мапа Січеслава на Дніпрі не надто позначена гучними іменами. Хоча місцеві шанувальники історичних студій і можуть втішитися тим, що в їхньому місті в різний час замешкали постійно чи здебільшого тимчасово такі відомі дослідники минушини, як: В. І. Пічета (1903–1905), О. Г. Богуміл (1904–1905), В. О. Біднов (1905–1918), Д. І. Дорошенко (1910–1913), М. К. Любавський (1918–1919), М. Ф. Злотников (1918–1932), М. В. Бречкевич (1923–1931), В. О. Пархоменко (1925–1929), К. Г. Гуслистий (1926–1930), П. Є. Матвієвський (1928–1931). Ну і звісно ж, найбільш вивчений Д. І. Яворницький — з 1905 р. і до смерті у 1940 р. Наскільки є важливою історіографічна мапа нашого міста, засвідчує той факт, що означена тематика і проблематика вже привертала увагу дослідників [40; 41]. Від себе ж зазначимо, що першим серед відомих істориків-прибульців, який прожив у місті на Дніпрі доволі тривалий час та ще й досліджував минуле нашого краю, став польський науковець та есеїст Мар'ян (Маріан) Дубецький.

Його доля, життєвий шлях і наукова праця тісно пов'язалися і переплелися з Україною: народився в Ізяславі, навчався в Харкові та Києві, служив у Рівному, впродовж 1874–1886 рр. мешкав у Новомосковську, Катеринославі, Одесі та Житомирі. Публікувався в Києві та Львові. Особисто мені вперше довелося почути про існування такого історика

в 1975 р., коли ще студентом-першокурсником історичного факультету взявся написати курсову роботу з історії Кодацької фортеці. І звісно ж без фундаментальної праці М. Дубецького «Кодак: прикордонна фортеця та її околиці» не можна було обійтися. Символічно, що сталося це через сто років після виходу у світ її першого видання.

Мар'ян Кароль Дубецький

Варто відразу сказати, що Мар'ян Дубецький — історик України. Але з яскраво виразним польським поглядом на її минуле. Про нього і його багату наукову та літературну спадщину існує доволі тривала та різноманітна польська історіографічна традиція, йому присвячена чимала низка праць. Тобто біографія та аналіз наукових робіт діяча уже привертала увагу вчених, а наукові, публіцистичні та літературні праці інтелектуала вже ставали предметом дослідницького аналізу: від стислих енциклопедичних статей до великих спеціальних історико-біографічних та історіографічних досліджень. Насамперед назвемо праці Стефана Помаранського [14], Маріуша Яніка [11], Якуба Гоффмана [10], а з останніх поважних персоналістичних розвідок назвемо ґрунтовний нарис Малгожати Нечай [13] та статті Петра Чарторийського-Шіллера [8] і Павла Прута [15]. При цьому на маргінесі зазначимо, що в названих шановних авторів катеринославський період біографії та наукової праці історика або цілком проігноровано, або згадано лише в загальних рисах.

Українська історіографія якось обходила увагою цього специфічного дослідника минулого України. Можливо, тому що й своїх не бракувало, а радше через його негативне ставлення до козацтва та необ'єктивне висвітлення національно-визвольних рухів українського народу у XVII ст. Мабуть, тому аж у XXI ст. з'явилася коротка біографічна енциклопедична стаття професора Л. Зашкільняка [33] та кілька вузькоспеціальних нарисів у різних краєзнавчих виданнях авторства С. Єсюніна [28; 29], А. Климчука [35; 36] та В. Мороза [38]. Дослідники Л. Лазурко та Б. Янишин згадують М. Дубецького серед інших як автора нарису «Один з небагатьох» [6], присвяченому дивакуватому «князеві-козаку» Августу Яблонівському [37, с. 200].

Дніпровський науковий та близький до наукового непомітний творчий актив теж до певної міри мав якісь зацікавлення М. Дубецьким. Зокрема, під егідою історичного факультету ДНУ з'являлася компілятивна стаття краєзнавця В. Мороза «Історик Мар'ян Дубецький: наукова та громадська діяльність» [39], написана за допомогою двох польських довідкових біографічних статей. При цьому на самому початку автор заявляє, що в статті «у центрі уваги маловідомі сторінки про його перебування в Катеринославі та на Катеринославщині, вивчення історії Кодацької фортеці і місця битви під Жовтими Водами» (с. 85). Але насправді цьому періоду присвячено лише таку сентенцію: «Яке враження справив на заслання Катеринослав, що привернуло його увагу? На ці риторичні запитання немає відповіді» (с. 90). Це власне і є всі «маловідомі сторінки», які потрапили до уваги краєзнавця. Тобто, незважаючи на гучну заяву на початку, про життя історика в Катеринославі не сказано фактично нічого. Питання залишилося «риторичним».

Відповідей якраз дуже багато, їх дає сам історик. Але для цього варто було почитати твори М. Дубецького, перш ніж писати про нього статтю. Також пан В. Мороз вводить читача в оману, повідомляючи, що «Кодацьку фортецю, яка цікавила його як історика і польського патріота, дослідник десятки разів обходив з різних сторін, вимірював, шукав і вивчав джерела і літературу. На це пішло чотири роки» (с. 90). Насправді ж М. Дубецький був біля фортеці всього лише один раз: будучи інтернованим, він не мав права покидати межі міста і «десятки разів» упродовж чотирьох років блукати навколо залишків форту.

Дивним виглядає і хронологія наведеного листування О. Поля з Д. Яворницьким. Автор статті пише, що першого листа Поль надіслав 12 липня 1889 р., а другого — 12 липня 1882 р. (с. 91). Як таке можливо? Матеріали такого аматорського пошибу характерні для збірника «Наддніпрянська Україна», як і для його «уважної» редколегії.

Проте з автором можна цілком погодитися в тому, що назва фортеці походить від назви порогу, а не навпаки. А поріг був Кодацьким ще з тих часів, коли кримських татар тут не було. Однак були інші торки, тюрки, болгари, кумани, а може ще скіфи та сармати. Тому усім гуртом спочатку потрібно шукати етимологію назви порогу, а не фортеці.

Тоді ж місцеві краєзнавці-аматори переклали друге видання монографії М. Дубецького «Кодак» (1900 р.) на «руський язик». Важко пояснити логіку цих «науковців». Адже Кодак — фортеця в Україні, історія Кодака — це органічна історія України 1635–1711 рр. Чому ж не українською? Хіба що з метою подальшого успішного «обмосковлення» краю. Більше того, автори чомусь доточили цей переклад до ордерів Г. Потьомкіна, опублікованих у репринтному (!) виданні другого тому «Літопису

Катеринославської вченої архівної комісії». Як усе це взаємопов'язане між собою — залишилося поза логікою. До того ж саме видання перестало бути репринтним. Означене лише засвідчує некомпетентність упорядників з претензією на науковість [63].

Структурно це дивне видання «Кодака» складається зі вступу, основної частини (перекладу) і коментарів. Текст супроводжує доволі поверхова (як на таку публікацію) і назагал компліментарна стаття польського історика Мирослава Негельського, присвячена здебільшого загальній біографії історика [63, с. 355–359]. Про життя Дубецького у Придніпров'ї він навіть не згадує. А з огляду на особливості мовних конструкцій «язика», запропонований переклад доволі кострубатий і далекий від досконалості.

Також дивує, що такий поважний дніпровський науковець, як Іван Стороженко у своїх фундаментальних дослідженнях воєнного мистецтва Богдана Хмельницького (1996 р. та 2007 р.) взагалі промовчав про існування історика М. Дубецького, який на місці вивчав початковий етап повстання (битва на Жовтих Водах і штурм та облога Кодацької фортеці) і першим відкрив (чи намагався відкрити) для науки поле Жовтоводської битви. Але коментувати «руськоязичне» видання «Кодака» він узявся.

Головними джерелами наших знань про побут М. Дубецького на Катеринославщині впродовж 1874–1880 рр. є архівні матеріали, его-документи (мемуари), біографічно-історіографічна література. Але основою цього дослідження стала збірка історичних нарисів-есеїв самого Мар'яна Дубецького «На кресах і поза кресами: спогади та замальовки» [1; 2]. Вона побачила світ у Києві 1914 р. у двох томах. Назагал включає

нариса та есеї різних років, написаних у різних містах та місцях (Дарасунь, Даурія, Нерчинськ, Іркутськ, Новомосковськ, Катеринослав, Одеса, Житомир, Краків) від 1868 р. до 1912 р. Тут є історичні розвідки, персональні й загальні статті, спомини і роздуми.

Найважливішими для нас стали шість нарисів із другого тому: «Самарія» (с. 143–167), «Дикий монах» (с. 171–191), «Половиця» (с. 196–223), «Нинішній Кодак» (с. 227–242), «На порогах Дніпрових» (с. 245–268) та «Жовті Води» (с. 271–304). Дубецький писав їх спочатку в Новомосковську, а потім продовжив у Катеринославі, відразу відправляючи до Кракова, де вони тоді ж друкувалися в науково-літературній періодиці. Згодом, у 1914 р. він включив їх до другого тому вказаного видання споминів та замальовок.

Ці шість нарисів (як і інші його меморії включені до двотомника) не мають чіткої структурної визначеності і виразності, певної внутрішньої архітекτονіки і змісту. Тому своєрідну манеру автора ми наразі визнаємо як мемуарні історичні нариси і відносимо до такого жанру, як есе (есеї). Як правило, есе виражає нову, суб'єктивну думку про щось (у випадку з Дубецьким про історію Придніпров'я, Низу). Зазвичай це невеликий за обсягом прозовий твір, який лежить на перетині художньої та публіцистичної (часом науково-популяризаторської) творчості, має досить довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження автора з конкретного приводу чи питання, не претендуючи на вичерпне та єдино можливе трактування теми. Визначальними рисами есе, як правило, є незначний обсяг (від кількох речень до 10–20 сторінок), конкретна тема подається у вільному, суб'єктивному тлумаченні. Обов'язково вільна композиція і до певної міри парадоксальна манера мислення.

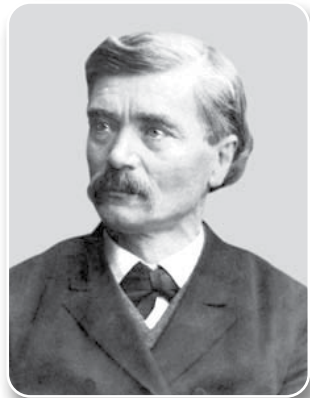
Стиль його есеїв відрізняється образністю, афористичністю, використанням свіжих метафор, нових поетичних образів, свідомою настановою на розмовну інтонацію і лексику. За змістом вони звичайно ж історичні, за формою і композицією рефлексійні, аналітичні, описово-розповідні. Можна лише визначати провідну в них тематику, яку обговорює автор чи рефлексує над нею — фактами, темами, ідеями. Її він виносить у назву: Половиця, Самарія, Кодак, Пороги, Жовті Води тощо. Його нариси написані дуже барвисто, іноді навіть пістряво, переповнені історичними й персональними алузіями. Але, попри все, вони дуже багаті на інформацію про побут історика в нашому краї.

Метою цього дослідження є якомога ретельніше та всебічне вивчення життя і праці історика у Придніпров'ї впродовж 1874–1880 рр. Тому не вважаємо за необхідне детально зупинятися на його життєвих перипетіях до прибуття в Катеринослав та після того, як він його покинув. Але все ж означимо, хоча б у загальних рисах, його життєву силуетку загалом.

ВІД ДЖЕРЕЛ До того як потрапити у 36 років до Половиці на Дніпрі, науковець уже встиг прожити насичене й бурхливе життя. Маріан Кароль Дубецький (Marian Karol Dubiecki) народився 26 серпня 1838 р. на Волині в історичному княжому Заславлі (нині Ізяслав) над Горинню¹, і походив з волинської родини великого шляхет-

¹ Ізяславль, Ізяслав, Заславль, Заслав, Жеслав. Нині місто в Шепетівському районі Хмельницької області.

ського роду Дубецьких гербу Огоньчик (Ogończyk)². До якої саме гілки цього вельми розгалуженого клану належав Маріуш і його батько наразі не можемо відповісти з упевненістю: питання потребує глибокого занурення у джерела. Він був третім сином Анни з роду Славків та старости містечка Старого Костянтинова Людвіка Дубецького. Мав старших братів: Целестина (1822–1896) та Олександра (1824–1868). Роки раннього дитинства провів у маєтках матері в Демківцях і Радківцях Старо-

Володимир Боніфатійович
Антонович

костянтинівського повіту. Коли йому був лише рік, мама померла, а невдовзі після неї і тато. Далі виховувався сестрою матері Гоноратою та дідом — камергером Адамом Славком разом із його сестрою-вдовою Підстоліною Ротариншовою. Коли Мар'яну виповнилося сім років, помер і дід. Відтоді опікуном став старший брат Целестин.

Початкову освіту Маріуш отримував вдома, у родовому маєтку дядька (батькового брата), котрий теж піклувався про сироту. А базову здобув у Житомирській гімназії. Далі навчався в Харківському (1856–1857) та Київському (1857–1860) університетах [17, с. 45]. В останньому був однокурсником Володимира Антоновича, разом з яким у 1860 р. закінчив історико-філологічний факультет. За даними

² Огоньчик (він же Повала) — клановий родовий герб польської, української, литовської та білоруської шляхти, яким користувалося близько 560 родин.

ж Л. Жванько, Дубецький навчався у Харкові впродовж 1856–1859 рр. [30, с. 129].

У 1877 р., вже мешкаючи у Катеринославі, М. Дубецький написав спогади про часи свого навчання в Харківському університеті від 1856 р. «Наші пам'ятки в Харкові: окрушини давніх вражень» [1, с. 241–253]. В них він згадує своїх викладачів-поляків: професора Альфонса Валіцького (еллініста, декана історико-філологічного факультету), професора римського права Олександра Міцкевича (брата Адама), доктора державного права (з 1851 р.) Антонія Станіславського, філолога-античника Владислава Юргевича та інших. За його словами, особливо близьким у той час він був з родинами Міцкевичів та Семирадських (батьків художника згодом світової слави, а тоді ще підлітка, Генриха Семирадського) [1, с. 243–251].

Уже в студентські роки М. Дубецький симпатизує суспільній опозиції царизму, що зрештою приводить його в лави національно-визвольного руху поляків, спрямованого проти московських поневолювачів та тиранії їхнього огидного царизму. В університеті святого Володимира в Києві, познайомившись з В. Б. Антоновичем, долучився до таємної студентської групи «Трояка Спілка», з якої розпочався рух «русинів» та «хлопоманів». Щоправда, згодом Антонович чомусь волів про нього не згадувати [19].

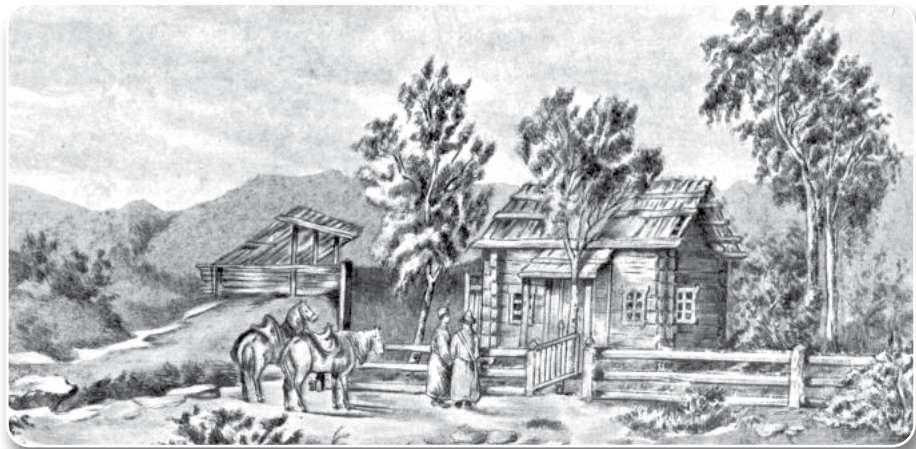
Закінчивши історико-філологічний факультет, пішов служити вчителем польської словесності до Рівненської гімназії (1860–1861). Від 1861 р. почав брати участь у польських патріотичних маніфестаціях, за що кремлівські намісники спочатку вигнали його з гімназії, а потім, 10 вересня 1861 р., заарештували й вислали до В'ятки, звідки перевели

Харківський університет. Корпус в якому навчався М. Дубецький

ще далі до Тамбова. У листопаді 1862 р. 24-річний Мар'ян повернувся на батьківщину. З початком другого національно-визвольного повстання поляків проти москви, у травні 1863 р. прибув до Варшави й очолив секретаріат Русі в Національному уряді Ромуальда Траугутта. 10 квітня 1864 р. московські карателі заарештували його, піддали тортурам, принизливим допитам та знущанням, засудивши до страти, яку 30 липня 1864 р. замінили на довічну каторгу з позбавленням дворянства й усіх прав. Після чого відправили до Сибіру.

По етапу 10 серпня 1864 р. М. Дубецького пригнали у слободу Сивову біля Чити, аж за Байкалом, а в 1866 р. перевели в Дарасун теж біля Чити у Забайкаллі (Бурятія), згодом ще далі на Далекий Схід у район

*Хата в Дарасуні (в Даурії Нерчинській), збудована спільними зусиллями
Мар'яна Дубецького, доктора Бенедикта Дибовського і Станіслава Кетлінського.
Малював з натури у 1868 році Станіслав Вронський*

Даурії Нерчинської. У Нерчинську він познайомився з професором Бенедиктом Дибовським, теж учасником повстання 1863 р. як члена Ради від Литви і Білорусії³. У 1868 р. каторгу замінили на довічне заслання й перевели на поселення в Іркутськ — уже на захід від Байкалу. Про своє перебування в Сибіру Мар'ян залишив вельми цікаві меморії «Три дні в пустелі: відлуння сибірських споминів», в яких описує свій побут і розповідає про друзів [2, с. 63–139].

³ Дибовський Бенедикт Іванович (1833–1930) — визначний вчений-природознавець, польський громадський діяч. Помер і похований у Львові.

В Іркутську Дубецький влаштувався домашнім вчителем, адже служити як політично засланий не міг. Тому займався репетиторством, гувернерством, приватним викладанням, а також писав історичні статті для варшавських часописів, заробляючи таким чином собі на життя. Звідти поїхали до Кракова і побачили світ його перші історичні розвідки: «Колоністи в Маньчжурській землі у XVII ст.», «Гетьманське гніздо», «Чарнецький в Данії», «Ян Длугош, як перший польський історик», «Кафа, генуезька колонія та її взаємини з Польщею у XV ст.», «Причинки до історії Запорозької Січі». У Сибірові Мар'ян зробив також вельми вдалий переклад з французької «Історії Сполучених Штатів». Там же, на нашу думку, у нього виник задум написати історію Кодацької фортеці та Жовтоводської битви — безпосередніх подій минувшини України.

30 липня 1874 р. скінчився десятирічний термін сибірської каторги та заслання, і М. Дубецький отримав дозвіл переїхати до якогось містечка європейської частини петербурзької імперії як інтернований. Але за винятком польських земель. За допомогою друзів-поляків, які вже осіли в Сибіру ще з часів першого польського повстання 1830–1831 рр., йому вдалося попроситися до Катеринославської губернії. Її він обрав заради наукових розвідок про Кодак і Жовті Води, які розпочав писати ще в перші роки сибірського заслання. Історик мав намір на місці обстежити залишки історичних об'єктів і завершити дослідження. Означене підтверджують його власні слова: «Провидіння, що понесло мене з глибин Азії, з високогір'я Даурії, на землю мого нового, вже ближчого вигнання, показало мені і поле для нової праці. Вдихаючи повітря «дикого поля», я звернувся до пошуків пояснення чи бодай розчищення шляхів для пояснення наших стосунків з козацьким народом. Монографія про

Кодак стала першим плодом цього пошуку. А надалі я тішив себе ідеєю віднайти також і поле Жовтоводської битви» [16, с. 408].

Напочатку серпня 1874 р. М. Дубецький виїхав з Іркутська. Поштовими трактами й битими каторжниками шляхами, на перекладних, через Красноярськ, Новосибірськ, Омськ, Єкатеринбург, Казань та Москву. По дорозі до Києва заїхав на пару днів до Харкова, щоб відвідати місця, пов'язані з юністю і навчанням у Харківському університеті. За цей короткий час він встиг зайти до місцевого костелу⁴, який відвідував ще будучи студентом, походити університетськими коридорами в супроводі сторожа (був час вакацій), відвідати кілька будинків та помешкань, в яких жили професор Олександр Міцкевич, письменник Юзеф Корженьовський, математик Гжегож Гречина, побувати на цвинтарі біля могил похованих там А. Валіцького та Г. Гречини, а наступного дня відвідати заміську віллу Іпполіта Семирадського (батька художника), до якої він вчашав ще студентом разом із професором О. Міцкевичем [1, с. 242–252].

1 вересня 1874 р. Мар'ян Дубецький приїхав до Києва. Відвідавши обов'язкові для політичного вигнання присутствені місця, він не забарився відправитися до Катеринослава, в якому йому мали визначити нове місце поселення / заслання.

⁴ Костел в ім'я Розарія пречистої діви Марії був побудований у 1831 р. за проєктом архітекта Верещинського. Не зберігся, був зруйнований у 1942–1943 рр.

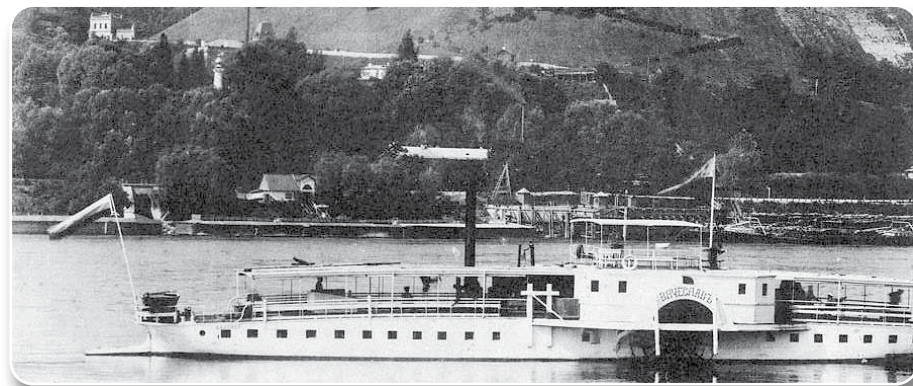

Мар'ян Дубецький (сидить перший ліворуч) та його друзі по засланняю:
Генріх Воль, Бенедикт Дибовський, Фелікс Зенкович та Леон Домбровський.
Київ, 1888 р.

ПОДОРОЖ ДНІПРОМ ДО ПОЛОВИЦІ

Мандрівку Наддніпрянщиною з Києва до Половиці, зустрічі з Катеринославом і враження, яке він на нього справив, М. Дубецький описав у першій частині меморіального нарису «Половиця» [2, с. 195–208]. Із тексту дізнаємося, що у четвер 3 вересня 1874 р. вранці історик виїхав з Києва пароплавом по Дніпру до місця нового заслання. І слідом за дніпровими хвилями поплив до степових поселень, які на довгі невизначені роки мали стати для нього новим притулком.

Щоб втрапити туди, йому потрібно було здійснити подорож: або трястися 600 верст бричкою, або плисти Дніпром. Залізниць тут, у найпередовішій у світі петербурзькій імперії, ще не було (і скоро не буде). Отож поплив пароплавом із Києва до Канева. Поїздка була не вельми комфортною і приємною, плавання — довгим, багато в чому важким. Маленьке, дуже незручне судно, облавок якого переповнювали пасажирі. Час від часу кораблик застрягав на міліні. Означені обставини, як і оточення, збурювали у мандрівника тривожні та неспокійні думки. Та й сама поїздка на Пониззя, в околиці сусідніх дніпрових порогів, викликала тисячі дуже неприємних історичних спогадів та рефлексій. А на галасливій, тісній і брудній палубі важко було знайти місце для хвилини спокою, яка б дозволила розуму відпочити серед мрій і забути про гнітючу дійсність.

Пароплав «В'ячеслав» на Дніпрі під Києвом

Підбір публіки в перенаселеному салоні був дуже різноманітний. Шляхта з правого берега Дніпра, юрби євреїв з обох берегів, школярі із сусідніх околиць, урядовці з внутрішніх управ держави, — були головними персонажами того руху, рейваху, виру, метушні та розмов, що наповнювали облавок. Дими численних сигар і цигарок, розгорнуті молитовні аркуші, які споглядали і на які молилися євреї, створювали додатковий дискомфорт цієї подорожі. Мар'ян набрався терпіння, скільки міг його зібрати, стоїчно зносив дим, метушню та затхле повітря в каюті, маючи надію, що в обмін на бридку публіку він матиме нагоду і можливість насититися давно не чутими звуками рідної мови. Та, на жаль, і ці його надії не виправдалися: польська мова на пароплаві не зазвучала.

Того ж таки 3 вересня увечері історик прибув до містечка Канева, біля берегів якого злощасний пароплав, поскрипуючи й застрягаючи на

ПІСЛЯСЛОВО

Підсумовуючи наше дослідження, насамперед відзначимо, що період життя Мар'яна Дубецького у Придніпров'ї став для нього надзвичайно важливим у житті, науковій праці та літературній творчості — вельми плідним та значущим. Мешкаючи в Новомосковську та Катеринославі, він побував у Нових та Старих Кодаках, Верхньодніпровську, в селах Микольському на Дніпрі, Пальмирі, Нескучному, Жовтому, відвідав Самарський монастир, Ненаситецький поріг, залишки фортеці Кодак, курган «Могила Потоцького» на р. Солоній. Усі ці поселення та об'єкти відобразилися в його нарисах, які зберегли для нас їхні живі образи на тлі тієї вже далекої від сучасності епохи.

Саме тут він остаточно сформувався як науковець і дослідник, тут склалися його основні світоглядні стереотипи та оцінні судження, тут він реалізувався як історик України з яскраво вираженим польським поглядом на її минуле. В катеринославські часи він залишив по собі сім чудових історико-публіцистичних за змістом та рефлексійно-аналітичних за композиційними особливостями есе, а також ґрунтовну монографію з історії Кодацької фортеці. Твори його також і літературні. Його стиль і жанр дуже своєрідні, а тексти сповнені ремінісценціями, рефлексіями, алюзіями. У текстах ідуть відверті апеляції до польської літератури, він постійно згадує багатьох діячів польського красномовства.

На східних кресах, на валах польського Кодака, петербурзька імперія закарбувала власну позначку

тивності та неупередженості. Дослідник волів про щось промовчати, чогось не писати, не згадувати, відчутне його прагнення бути в усьому речником.

В нарисах М. Дубецького ми бачимо історію Придніпров'я від часів давніх народів до 70-х рр. XIX ст. Але цілеспрямованою метою його життя тут було виявлення слідів поляків та культуртрегерської місії Польщі на цих землях. Тому в описах і розповідях про минулу велич РП та її королів автор іноді доходить до перебільшення та переосвітлення. Відтак доробок М. Дубецького ми зараховуємо до тенденційних історіографій насамперед через його упереджені інтерпретації фактів минулого. Його оцінні судження далекі від *sine ira et studio*³⁶, тобто об'ек-

³⁶ Без гніву та пристрасті.

Як історик Мар'ян Дубецький не спромігся подолати політичні, національні та релігійні образи й забобони XVII–XVIII ст. Зробити це означало б визнати свої помилки й відмовитися від їх висвітлення та обґрунтування; зрозуміти супротивника, його мотивації, права та дії; пробачити свого візаві в тому, що можна пробачити, і забути згадувати негативи як мантру; покаятися у власній несправедливості, зайвій претензійності, в ігноруванні інтересів сусіди.

Хоча в його картинах ми знаходимо також багато фактів, які показують, що українців і поляків більше об'єднувало, аніж роз'єднувало. Насамперед втрата державності й загарбання території агресивною московією, яка свідомо та послідовно знищувала місцеву еліту обох народів. І незважаючи на доволі песимістичні екскурси М. Дубецького в минуле, полякам зрештою все ж пощастило відновити і зміцнити свою національну державу. А от українцям, на жаль, ні. Саме тому свою розповідь завершу словами Ліни Костенко:

*Боролись ми. Боролись наші предки.
Вже наших втрат неміряне число.
А знов свободу починай з абетки.
А знову скрізь те саме що й було...*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Dubiecki M. Na Kresach i za Kresami: wspomnienia i szkice. Kijów–Warszawa–Kraków: nakładem Księgarni Leona Idzikowskiego, 1914. T. 1. 253 s.
2. Dubiecki M. Na Kresach i za Kresami: wspomnienia i szkice. Kijów–Warszawa, 1914. T. 2. 320 s.
3. Dubiecki M. Kudak. Twierdza kresowa i jej okolice. Monografia historyczna. Kraków, 1879. 91 s.
4. Dubiecki M. Kudak. Twierdza kresowa i jej okolice. Monografia historyczna. Wydanie nowe przejrzone i powiększone. Warszawa, 1900. 154 s.
5. Dubiecki M. Pole bitwy u Żółtych Wod, stoczonej w maju 1648 r. *Rozprawy i sprawozdania w posiedzien Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności*. Kraków, 1880. Rozdział I. Rozprawy. T. XII. S. 1–24 (wraz z mapą).
6. Dubiecki M. Jeden z niewiełu. Ruś. Lwow, 1911. № 4. S. 349–364.
7. Dubiecki T. Korespondencja między Józefem Ignacym Kraszewskim a Marianem Dubieckim. Łuck, 1939. 458 s.
8. Czartoryjski-Sziler P. Marian Dubiecki — pisarz i historyk. *Nasz Dziennik*. 2009. № 244 (3565). 17–18 października.
9. Czołowski A. Kudak. Przyczyunki do założenia i upadku twierdzy. *Kwartalnik historyczny*. Lwow, 1926. T. XL. S. 161–184.
10. Hoffman J. Marian Dubiecki o sobie. W dniu wmurowania tablicy: Marianowi Dubieckiemu 10 maja 1931 roku w Równem na Wołyniu. Równe Wołyńskie, 1931.

86. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. Одесса, 1842. 95 с.
87. Феодосий (Макаревский). Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. Церкви и приходы прошедшего XVIII столетия. Екатеринослав, 1880.
88. Шапаровский А. М. Глазами маленького человека, или записки обывателя. URL:histpol.pl.ua/ru/biblioteka/ukazatel-po-avtoram/avtory-sh/shaparovskij-aleksandr-mitrofanovich?id=11716.
89. Эварницкий Д. И. Дикий монах. *Екатеринославские губернские ведомости*. 1888. № 41. С. 3.
90. Яворницкий Д. И. История города Екатеринослава. Днепропетровск: Проминь, 1989. 197 с.

ЗМІСТ

4	Передмова
18	Подорож Дніпром до Половиці
31	Самар — містечко на Самарі
58	Губернське місто Половиця
76	Родина Абрамовичів
100	Фортеця над Кодацьким порогом
119	Де реве Ревучий
130	Хуанхе саксаганських яруг
147	З Одеси до Кракова
154	Українські фронтири польського історика, який не спромігся подолати минуле
180	Післяслово
183	Джерела та література

Наукове видання

ЗАРУБА ВІКТОР МИКОЛАЙОВИЧ

доктор історичних наук, професор

ПОЛОВИЦЯ ПОЛОВЕЦЬКИХ СТЕПІВ

Життя та наукова праця Мар'яна Дубецького

у Придніпров'ї впродовж 1874–1880 рр.

Відповідальна за випуск *Оксана Нечай*

Дизайнерка *Олександра Нечай*

Коректорка *Алла Соколова*

Підписано до друку 27.09.2023. Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Друк цифровий. Ум. друк. арк. 11,51. Наклад 20 пр. Зам. № 151.

Видавництво та друкарня ПП «ЛІРА ЛТД». Вул. Наукова, 5, м. Дніпро, 49107.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6042 від 26.02.2018.

dnipro.lira@gmail.com | +38 (067) 561-57-05 | lira.dp.ua